

การใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
Using Group Activities to Develop Human Relations of Students of
Faculty of Education, RajabhatRajanagarindra University

รองศาสตราจารย์ ดร. วิภากรณ์ บุญยงค์

อาจารย์ประจำสาขาวิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์

Abstract

This study is an experimental research using pre-experimental design of one group pretest posttest to investigate the result of using group work activities to develop human relations of the students of Faculty of Education, RajabhatRajanagarindra University. The sample group consisted of 24 fourth-year students majoring in Early Childhood Education, Faculty of Education, RajabhatRajanagarindra University, in the academic year 2017. The test before attending group work activities was taken, then participating in 10 sessions of group work activities to develop human relations was implemented, and finally the test after group work activities was taken. Data was collected by using Human Relations Test, and was analyzed by Descriptive Statistics, and Dependent t-test was used to analyze differences between pre-and posttest.

The research findings were : in overall the score of the students' human relations after participating in group work activities to develop human relations was significantly higher than that before participating in group work activities at the .01 ($D = 0.36$). If considering in each aspect, the score of human relations regarding self-awareness and self-acceptance was significantly higher than that before participating in group work activities at the .001 ($D = 0.79$). In terms of interpersonal communication ($D = 0.44$), and observance of rights and individuality ($D = 0.34$), the score after participating in group work activities was higher than that before participating in group work activities at the .05. In addition, in terms of knowing and accepting others ($D = 0.04$), and expressing appreciation and thankfulness ($D = 0.30$), the score after participating in group work activities to develop human relations was higher than that before participating in group work activities without statistical significance.

Keywords : Group activities, Human relations, Emotional Quotient, Students of Faculty of Education

บทคัดย่อ

การศึกษานี้เป็นการวิจัยเชิงทดลองโดยใช้แบบแผนการทดลองขั้นต้น (Pre-Experimental Design) แบบ One Group Pretest Posttest Design เพื่อศึกษาถึงผลของการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ กลุ่มตัวอย่าง คือ นักศึกษาชั้นปีที่ 4 สาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ปีการศึกษา 2560 จำนวน 24 คน ได้ทำการทดสอบก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม และเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ จำนวน 10 กิจกรรม แล้วจึงทำการทดสอบหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม เก็บข้อมูลโดยใช้แบบวัดความมีมนุษย์สัมพันธ์ วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติบรรยายและ การทดสอบความแตกต่างระหว่างก่อนการทดลองและหลังการทดลอง โดยใช้สถิติ t-test แบบ Dependent

ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาชั้นปีที่ 4 สาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ มีคะแนนมนุษย์สัมพันธ์ในภาพรวมหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์สูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.36$) เมื่อพิจารณาในด้านย่อยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีคะแนนมนุษย์สัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับตนเองภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.79$) สำหรับด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.44$) และด้านการเคารพในสิทธิและ

ความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.34$) นั้นพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีคะแนนสูงกว่าก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 สำหรับด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่น (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.04$) และด้านการแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ (ค่าความแตกต่าง : $D = 0.30$) นั้นพบว่า คะแนนภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์สูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

คำสำคัญ : กิจกรรมกลุ่ม มนุษย์สัมพันธ์ ความฉลาดทางอารมณ์ นักศึกษาคณะครุศาสตร์

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ เป็นหน่วยงานหนึ่งของมหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์โดยมีหน้าที่สำคัญคือ การผลิตบัณฑิตครูให้มีคุณภาพ ประสบความสำเร็จในชีวิต ซึ่งความสำเร็จของการดำเนินชีวิตจะต้องประกอบด้วยความเป็นเลิศทางสติปัญญา (Intelligence Quotient) หรือ IQ ความเชี่ยวชาญ (Expertise) และความฉลาดทางอารมณ์ (Emotional Quotient หรือ EQ) (Goleman, 1995, p.35) บุคคลที่มีสติปัญญาดี มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงไม่ได้เป็นผู้ประสบความสำเร็จในชีวิตเสมอไป แต่การที่บุคคลจะสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุขและประสบความสำเร็จในชีวิตได้นั้น จะต้องมียุทธศาสตร์ที่สำคัญ ได้แก่ การควบคุมอารมณ์ของตนเอง การเข้าใจและเห็นใจผู้อื่น ความรับผิดชอบ การมีแรงจูงใจ การตัดสินใจและแก้ปัญหา การสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น ความภาคภูมิใจในตนเอง ความพอใจในชีวิต และความสงบสุขทางใจซึ่งทักษะต่างๆ เหล่านี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ความฉลาดทางอารมณ์ หรือ EQ (กรมสุขภาพจิต, 2543, หน้า 6) จากการสำรวจความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ของวิภาภรณ์ บุญยงค์ (2559, บทคัดย่อ) พบว่านักศึกษาคณะครุศาสตร์มีความฉลาดทางอารมณ์ที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุดสองอันดับคือด้านการตัดสินใจและแก้ไขปัญหาและด้านการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่น ทั้งนี้ทักษะด้านการสร้างสัมพันธภาพกับผู้อื่นเป็นทักษะที่มีความสำคัญต่อการประกอบวิชาชีพครู ซึ่งมีหน้าที่พัฒนาเยาวชนของชาติให้เติบโตขึ้นอย่างมีคุณภาพ สามารถที่จะพัฒนาตน พัฒนางานได้อย่างเต็มที่ ครูจึงจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาตนทางด้านการสร้างสัมพันธภาพที่จะปรับตัวและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะนักศึกษาชั้นปีที่ 4 ซึ่งจะต้องฝึกประสบการณ์วิชาชีพครูในสถานศึกษาในปี 2561 จึงควรได้รับการพัฒนาให้มีความพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ครูที่ดีมีมนุษย์สัมพันธ์ เมื่อศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่าการพัฒนาทักษะมนุษย์สัมพันธ์นั้นสามารถทำได้หลายวิธีแต่ที่จะเห็นได้ชัดคือการทำกิจกรรมกลุ่มเพราะกิจกรรมแต่ละประเภทจะช่วยให้สมาชิกได้เรียนรู้เรื่องต่างๆ แตกต่างกันไป (คมเพชร ฉัตรสุภกุล, 2546, หน้า 152) ซึ่งสุรางค์ ไคว์ตระกูล (2541, หน้า 397-398) ได้กล่าวถึงเทคนิควิธีการ ที่ใช้ในการจัดกิจกรรม

ได้แก่ เกม บทบาทสมมุติ กรณีตัวอย่าง สถานการณ์จำลอง และกลุ่มย่อย เทคนิคเหล่านี้จะช่วยให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ มีการให้ข้อมูลย้อนกลับซึ่งกันและกัน จนเกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่ศึกษาผลการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ชั้นปีที่ 4 ให้มีทักษะพื้นฐาน 5 ด้านในการพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ ได้แก่ ด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง การรู้จักและยอมรับผู้อื่น การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล การรู้จักแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ และการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล นำมาซึ่งการเป็นครูที่มีทักษะด้านมนุษย์สัมพันธ์ เพื่อพัฒนาเยาวชนของชาติให้เติบโตขึ้นเป็นสมาชิกที่มีคุณภาพของสังคมต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษาถึงผลของการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

สามารถนำชุดกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ไปปรับใช้กับนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ทุกชั้นปี เพื่อสร้างสัมพันธภาพกับบุคคลอื่นในการดำรงชีวิตประจำวันและประกอบวิชาชีพครูได้อย่างเหมาะสม

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาผลของการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ซึ่งได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ ดังนี้

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดเนื้อหาของกิจกรรมเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ตามแนวคิดองค์ประกอบมนุษย์สัมพันธ์ของนงลักษณ์ เขียนงาม (2538, หน้า 23-25) แบ่งออกเป็น 5 ด้าน ประกอบด้วยด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง การรู้จักและยอมรับผู้อื่น การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล การมีมนุษย์สัมพันธ์การแสดง

ความซาบซึ้งและขอบคุณ และการเคารพในสิทธิและความเป็นตัว
ของตัวเองของบุคคล

2. ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ประชากรที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ นักศึกษาชั้น
ปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ ภาคเรียน
ที่ 1 ปีการศึกษา 2560 จำนวน 8 สาขาวิชา 421 คน

2.2 กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ นักศึกษาชั้นปีที่ 4 สาขาวิชาการ
ศึกษาศาสตร์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์
ภาคเรียนที่ 1 ปีการศึกษา 2560 จำนวน 24 คนได้จากการเลือก
แบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) โดยคัดเลือกจาก
นักศึกษาสาขาวิชาที่ได้คะแนนต่ำที่สุดจากการทำแบบวัดความ
มีมนุษยสัมพันธ์

3. ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา

3.1 ตัวแปรอิสระ ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อ
พัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ราชภัฏราชชนครินทร์ จำนวน 10 กิจกรรม

3.2 ตัวแปรตาม ได้แก่ ด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง
การรู้จักและยอมรับผู้อื่น การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล การมี
มนุษยสัมพันธ์ การแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ และการเคารพ
ในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษา

งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงทดลองโดยใช้แบบแผนการ
ทดลองขั้นต้น (Pre-Experimental Design) แบบ One Group
Pretest Posttest Design โดยทำการเก็บข้อมูลก่อนการวิจัย
(Pretest) ในเดือนมิถุนายน 2560 และทำการทดลองในเดือน
กรกฎาคม-สิงหาคม 2560

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงทดลองเพื่อเพื่อศึกษาถึงผล
ของการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ของนักศึกษาคณะ
ครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ โดยทำการทดลองแบบ
One group pretest posttest design โดยมีขั้นตอนการวิจัย ดังนี้

1. ทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา
มนุษยสัมพันธ์และกิจกรรมกลุ่ม

2. สร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ทำการตรวจสอบคุณภาพ
เครื่องมือ โดยให้ผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่านประเมินความเที่ยงตรง
เชิงโครงสร้าง (Validity) ของแบบวัดการมีมนุษยสัมพันธ์และ
แผนการจัดกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์โดยการหาค่า
ความตรงเชิงเนื้อหา (Item-Objective Congruency Index : IOC)
และทำการเก็บข้อมูลจากนักศึกษาที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่าง จำนวน

38 คน เพื่อทดสอบหาความเชื่อมั่น (Reliability) โดยการหาค่า
สัมประสิทธิ์แอลฟา (Cronbach's Alpha Coefficient) ของแบบ
สอบถามในแต่ละด้าน ผู้วิจัยทำการปรับปรุงแบบสอบถามก่อนนำ
ไปเก็บข้อมูลก่อนการวิจัย (Pretest)

3. การเก็บข้อมูลก่อนการวิจัย (Pretest) ผู้วิจัยนำ
แบบสอบถามที่ผ่านการตรวจสอบหาคุณภาพของแบบสอบถามแล้ว
ไปทดสอบก่อนการทดลองกับนักศึกษาระดับชั้นปีที่ 4 ของคณะครุศาสตร์
มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ จำนวน 421 คน และผู้วิจัยได้รับ
แบบสอบถามกลับมาจำนวน 309 ชุด พบว่านักศึกษาเอกการศึกษาศาสตร์
เป็นกลุ่มที่มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์เป็นอันดับสุดท้าย
จึงเลือกนักศึกษากลุ่มดังกล่าวมาเป็นกลุ่มทดลองในการศึกษา

4. ทำการทดลองกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาเอกการ
ศึกษาศาสตร์ ชั้นปีที่ 4 ของคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราช
ชนครินทร์ โดยให้กลุ่มตัวอย่างเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มตามแผนการใช้
กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ สัปดาห์ละ 2 ครั้ง ครั้งละ
50 นาที เป็นเวลา 5 สัปดาห์ รวม 10 ครั้ง

5. ทำการทดสอบหลังการวิจัย (Posttest) หลังการจัด
กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลโดย
ทำการทดสอบหลังการทดลอง (Posttest) และนำมาวิเคราะห์ข้อมูล
ตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ประกอบด้วย แบบวัดความมี
มนุษยสัมพันธ์และแผนการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์
แต่ละเครื่องมือมีรายละเอียดดังนี้

1. แบบวัดความมีมนุษยสัมพันธ์ เป็นแบบวัดที่ใช้ทดสอบ
ก่อนและทดสอบหลังในการวิจัยครั้งนี้ แบ่งออกเป็น 2 ตอน
ประกอบด้วย

1.1 ตอนที่ 1 แบบสอบถามข้อมูลทั่วไป ประกอบด้วย
ข้อคำถาม 5 ข้อ มีลักษณะเป็นแบบเลือกตอบ

1.2 ตอนที่ 2 แบบวัดความมีมนุษยสัมพันธ์ แบ่งออก
เป็น 5 ด้าน ประกอบด้วย ด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง (ค่าความ
เชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา = 0.847) การรู้จักและยอมรับผู้อื่น
(ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา = 0.726) การติดต่อสื่อสาร
ระหว่างบุคคล (ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา = 0.893)
การแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ (ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์
แอลฟา = 0.890) และการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเอง
ของบุคคล (ค่าความเชื่อมั่นแบบสัมประสิทธิ์แอลฟา = 0.755)
รวม 30 ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ

2. แผนการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์
แสดงรายละเอียดในตาราง 1 ดังนี้

ตารางที่ 1 กิจกรรม ขอบเขตเนื้อหา กิจกรรมและจุดมุ่งหมายในแผนการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์

ครั้งที่	ขอบเขตเนื้อหาของกิจกรรม	ชื่อกิจกรรม	จุดมุ่งหมาย
1	การรู้จักและยอมรับตนเอง	ฉันเป็นใคร	1. เพื่อให้สมาชิกได้สำรวจตนเองในด้านต่างๆ 2. เพื่อให้สมาชิกได้รู้จักและยอมรับตนเอง
2		อนาคตของฉัน	1. เพื่อให้สมาชิกได้สำรวจตนเองในด้านต่างๆ 2. เพื่อให้สมาชิกเห็นคุณค่าของตนเองและกล้าที่จะเปิดเผยและยอมรับตนเอง
3	การรู้จักและยอมรับผู้อื่น	แจกันดอกไม้ หลายมุมมอง	1. เพื่อฝึกให้สมาชิกเคารพในความคิดเห็นซึ่งกันและกัน 2. เพื่อให้สมาชิกเข้าใจและยอมรับในความแตกต่างระหว่างบุคคล
4		มองต่างมุม	1. เพื่อให้สมาชิกได้รู้จักและเข้าใจผู้อื่นมากขึ้น 2. เพื่อให้สมาชิกเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างบุคคลของมนุษย์ 3. เพื่อให้สมาชิกรู้จักรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น 4. เพื่อให้สมาชิกสามารถปรับตัวเข้ากับผู้อื่นได้
5	การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล	การสื่อสาร ทางเดียว และสองทาง	1. เพื่อฝึกทักษะการเป็นผู้พูดและผู้ฟังที่ดี รู้จักใช้ภาษาและคำพูดในการสื่อความหมาย 2. เพื่อให้สมาชิกเห็นถึงความสำคัญของการซักถาม
6		คู่สนทนา	1. เพื่อให้สมาชิกสามารถกล่าวคำทักทายและสนทนากับผู้อื่นได้อย่างไม่ขัดเขิน 2. เพื่อให้สมาชิกสามารถจับใจความในเรื่องที่สนทนาได้อย่างครบถ้วนถูกต้อง
7	การแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ	ของความคิด	1. เพื่อให้สมาชิกรู้จักแสดงความชื่นชมในความคิดของผู้อื่นด้วยความจริงใจ 2. เพื่อให้สมาชิกรู้จักมองโลกในแง่ดี
8		การกล่าวคำขอบคุณ	1. เพื่อให้สมาชิกรู้จักแสดงความซาบซึ้งหรือกล่าวคำขอบคุณเมื่อได้รับความช่วยเหลือ 2. เพื่อให้สมาชิกกล้าแสดงออกด้วยถ้อยคำและภาษาท่าทางที่เหมาะสม ในการกล่าวคำขอบคุณ
9	การเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล	คำวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์	1. เพื่อให้สมาชิกแสดงออกด้วยถ้อยคำที่เหมาะสมในการกล่าวคำวิจารณ์ 2. เพื่อให้สมาชิกกล้ายอมรับในความคิดเห็นของผู้อื่น
10		คำปฏิเสธของฉันทัน	1. เพื่อให้สมาชิกกล้ากล่าวปฏิเสธในสิ่งที่ไม่ถูกต้องด้วยถ้อยคำและภาษาท่าทางที่เหมาะสม

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การตรวจสอบเครื่องมือ

1.1 สถิติที่ใช้หาความตรงเชิงเนื้อหา (Item – Objective Congruency Index : IOC) เพื่อตรวจสอบความเหมาะสมของข้อคำถามเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูล ค่าความตรงเชิงเนื้อหาของข้อคำถามที่ใช้ได้คือมีค่า IOC ตั้งแต่ 0.50 – 1.00 (พิสนุ พงศ์ศรี, 2550 : 179)

1.2 การทดสอบความเชื่อมั่นของแบบวัดความมีมนุษยสัมพันธ์โดยใช้สัมประสิทธิ์แอลฟา (Cronbach's Alpha Coefficient) ค่าความเชื่อมั่นควรมีค่าไม่น้อยกว่า 0.70

2. การวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานสถิติพื้นฐานที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ประกอบด้วย ร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (SD)

3. การทดสอบสมมติฐานการเปรียบเทียบคะแนนมนุษยสัมพันธ์ก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มใช้ชุดฝึก โดยใช้สูตรคำนวณ t-test แบบ Dependent

สรุปผลการวิจัย

1. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มด้านการรู้จักและยอมรับตัวเองอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.63$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านการรู้จักและการยอมรับตัวเองอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.43$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการใช้ชุดฝึกพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการรู้จักและการยอมรับตัวเองสูงกว่าก่อนเข้าร่วมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .001

2. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่นก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.49$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่นอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.53$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการใช้ชุดฝึกพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่นสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

3. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์

ด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 3.68$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.12$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05

4. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.46$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านการแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.67$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการใช้ชุดฝึกพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

5. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคลก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.18$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ด้านการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคลอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.52$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการใช้ชุดฝึกพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ด้านการเคารพ ในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคลสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .05

6. นักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาปฐมวัย ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ มีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ในภาพรวมก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.09$) ภายหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มพบว่ามีความสัมพันธ์ในภาพรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{x} = 4.45$) เมื่อเปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังการใช้ชุดฝึกพบว่า หลังการเข้าร่วมกิจกรรมนักศึกษามีคะแนนมนุษยสัมพันธ์ในภาพรวมสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01

ตารางที่ 2 คะแนนเฉลี่ย ความเบี่ยงเบนมาตรฐาน ระดับของมนุษย์สัมพันธ์ ค่าความต่าง ค่า t และระดับ นัยสำคัญของคะแนนมนุษย์สัมพันธ์ เปรียบเทียบระหว่างก่อนและหลังเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม

มนุษย์สัมพันธ์		\bar{x}	SD	ระดับ	D	t	Sig
ด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	3.63	0.30	มาก	0.79	-7.064	.000
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.43	0.49	มาก			
การรู้จักและยอมรับผู้อื่น	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	4.49	0.39	มาก	0.04	-0.442	.663
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.53	0.33	มากที่สุด			
การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	3.68	0.64	มาก	0.44	-2.359	.027
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.12	0.56	มาก			
การแสดงความรู้สึกและขอบคุณ	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	4.46	0.42	มาก	0.20	-1.661	.110
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.67	0.40	มากที่สุด			
การเคารพในสิทธิและความเป็นตัว ของตัวเองของบุคคล	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	4.18	0.42	มาก	0.34	-2.390	.025
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.52	0.45	มากที่สุด			
มนุษย์สัมพันธ์ในภาพรวม	ก่อนเข้าร่วมกิจกรรม	4.09	0.30	มาก	0.36	-3.585	.002
	หลังเข้าร่วมกิจกรรม	4.45	0.35	มาก			

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยพบว่ากลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาศาสตร์ ชั้นปีที่ 4 คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ เมื่อผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนามนุษย์สัมพันธ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จำนวน 10 กิจกรรม จะมีคะแนนมนุษย์สัมพันธ์สูงขึ้นกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่ากิจกรรมกลุ่มทำให้เกิดการเรียนรู้เรื่องของตนเอง จุดบกพร่อง จุดเด่น ปมเชิง ปมด้อย และยังทำให้เกิดความเข้าใจบุคคลอื่น เนื่องจากบุคคลในกลุ่มได้ทำกิจกรรมพร้อมกันย่อมเกิดการเรียนรู้และรู้จักกันและกันได้ดีจะช่วยฝึกทักษะในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น (สุภาวดี เรื่องคณะ, 2543, หน้า 8) นอกจากนั้นแล้วยังเป็นการฝึกทักษะในการคิดพิจารณาและแก้ไขปัญหาต่างๆ โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ทัศนคติ ความคิดเห็น รวมทั้งการให้กำลังใจซึ่งกันและกัน (พนม ลิมอารีย์, ม.ป.ป. หน้า 56-57) ส่งผลให้ผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มมีระดับมนุษย์สัมพันธ์เพิ่มสูงขึ้น อันประกอบไปด้วยการรู้จักและยอมรับตนเอง การรู้จักและยอมรับผู้อื่น การติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล การแสดงความรู้สึกและขอบคุณ และการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคล เมื่อพิจารณาในด้านย่อย พบว่ากลุ่ม

ตัวอย่างมีคะแนนมนุษย์สัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง ด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล และด้านการแสดงด้านการเคารพสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองของบุคคลหลังการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนคะแนนมนุษย์สัมพันธ์ด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่นและด้านการแสดงความรู้สึกซาบซึ้งและขอบคุณนั้นคะแนนสูงขึ้นกว่าก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ทั้งนี้จะสังเกตได้ว่าคะแนนในด้านดังกล่าวของกลุ่มตัวอย่างก่อนการเข้าร่วมกิจกรรมค่อนข้างสูง (ด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่น = 4.49 ด้านการแสดงความรู้สึกซาบซึ้งและขอบคุณ = 4.46) คะแนนภายหลังการเข้าร่วมกิจกรรมถึงจะอยู่ในระดับมากที่สุดก็ยังไม่แตกต่างกับคะแนนก่อนการเข้าร่วมกิจกรรม ผลการวิจัยจึงไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

ผลการศึกษาวิจัยครั้งนี้สอดคล้องกับผลการศึกษาของพัชรีย์สัมพันธ์อภัย (2547) ที่ได้ศึกษาผลการใช้กลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อมนุษย์สัมพันธ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาผลการใช้กลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อมนุษย์สัมพันธ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 โดยได้สร้างโปรแกรมกลุ่มสัมพันธ์ จำนวน 12 ครั้ง

ครั้งละ 50 นาที เป็นระยะเวลา 6 สัปดาห์ ผลการวิจัยพบว่ากลุ่มทดลองรวมทั้งหมดมีค่าเฉลี่ยของความมีมนุษยสัมพันธ์หลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 และสอดคล้องกับงานวิจัยของรวิวรรณ พลบำรุง (2557) ซึ่งได้ทำการพัฒนาชุดฝึกอบรมแบบกิจกรรมกลุ่มเพื่อเสริมสร้างความฉลาดทางอารมณ์สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 – 6 โรงเรียนประเสริฐแก้วอุทิศ สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาขอนแก่น เขต 2 โดยความฉลาดทางอารมณ์ในงานวิจัยของรวิวรรณ นั้นประกอบไปด้วยองค์ประกอบ 5 ด้าน ได้แก่ ตระหนักรู้อารมณ์ของตนเอง การบริหารจัดการอารมณ์ของตนเอง การสร้างแรงจูงใจที่ดีให้แก่ตนเอง การรับรู้อารมณ์ผู้อื่นและการบริหารจัดการด้านสัมพันธภาพ ผลการวิจัยพบว่านักเรียนที่เข้าร่วมฝึกอบรมโดยใช้ชุดฝึกอบรมแบบกิจกรรมกลุ่มมีคะแนนความฉลาดทางอารมณ์สูงกว่าคะแนนก่อนการใช้ชุดฝึกอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01 และยังสอดคล้องกับผลการศึกษาจากงานวิจัยเรื่องการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อส่งเสริมความสามารถในการปรับตัวทางสังคมของนักเรียนโรงเรียนกีฬาจังหวัดลำปางของจิตติริน มงคลชัย (2551) ซึ่งได้ทำการวิจัยเชิงทดลองโดยใช้กิจกรรมกลุ่ม 6 กิจกรรมกับกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักเรียนโรงเรียนกีฬา จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่านักเรียนที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มมีคะแนนความสามารถด้านการปรับตัวด้านการปรับตัวเข้ากับเพื่อนและบุคคลทั่วไปและด้านการยอมรับตนเองและผู้อื่นสูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .001 และสอดคล้องกับงานวิจัยของจันทร์ศม์ พลอินตา (2550) ซึ่งศึกษาการใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 งานวิจัยเรื่องนี้เป็นงานวิจัยเชิงทดลองในชั้นเรียน ผลการวิจัยพบว่าหลังการทำกิจกรรมกลุ่ม นักเรียนมีระดับความฉลาดทางอารมณ์เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1. จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมกลุ่มด้านการรู้จักและยอมรับตนเอง (ประกอบด้วยกิจกรรมฉันเป็นใครและอนาคตของฉัน) กิจกรรมกลุ่มด้านการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล (ประกอบด้วยกิจกรรมการสื่อสารทางเดียวและสองทางและกิจกรรมคู่สนทนา) และกิจกรรมกลุ่มด้านการเคารพในสิทธิและความเป็นตัวของตัวเองบุคคล (ประกอบด้วยกิจกรรมคำวิจารณ์อย่างสร้างสรรค์และกิจกรรมคำปฏิเสธของฉัน) ส่งผลให้คะแนนมนุษยสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ชั้นปีที่ 4 สูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรม จึงควรนำกิจกรรมด้านดังกล่าวไปจัดให้

แก่นักศึกษาคณะครุศาสตร์ สาขาต่างๆ และในชั้นปีต่างๆ เพื่อเพิ่มระดับมนุษยสัมพันธ์ของนักศึกษาให้สูงขึ้น

2. จากการศึกษาพบว่ากิจกรรมกลุ่มด้านการรู้จักและยอมรับผู้อื่น (ประกอบด้วยกิจกรรมแจกันดอกไม้หลายมุมมองและกิจกรรมมองต่างมุม) และกิจกรรมกลุ่มด้านการแสดงความซาบซึ้งและขอบคุณ (ประกอบด้วยกิจกรรมของความคิดและกิจกรรมกล่าวคำขอบคุณ) ส่งผลให้คะแนนมนุษยสัมพันธ์ของกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นนักศึกษาสาขาวิชาการศึกษาระดับมัธยมศึกษา ชั้นปีที่ 4 สูงกว่าก่อนเข้าร่วมกิจกรรมอย่างมีนัยสำคัญอย่างสถิติ จึงควรปรับปรุงกิจกรรมดังกล่าวให้เหมาะสมกับบริบทของกลุ่มตัวอย่างก่อนนำไปใช้เพื่อเพิ่มระดับมนุษยสัมพันธ์ของนักศึกษาให้สูงขึ้น

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. สามารถดำเนินการเป็นการวิจัยเชิงทดลอง โดยให้มีการวัดซ้ำภายหลังจากสิ้นสุดการทำกิจกรรมกลุ่ม เพื่อให้ทราบถึงความคงทนจากผลของกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อมนุษยสัมพันธ์

2. สามารถดำเนินการเป็นการวิจัยเชิงทดลองโดยจัดกระทำกับกลุ่มตัวอย่างอื่น เช่น นักศึกษาคณะอื่นๆ ในมหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ หรือนักศึกษาของคณะครุศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยอื่นๆ เพื่อให้ทราบถึงประสิทธิภาพของกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อมนุษยสัมพันธ์ในหลากหลายบริบท

เอกสารอ้างอิง

- กรมสุขภาพจิต. (2543). **คู่มือความฉลาดทางอารมณ์**. กรุงเทพฯ : ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- คมเพชร ฉัตรศุภกุล. (2546). **กิจกรรมกลุ่มในโรงเรียน**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. จิตติริน มงคลชัย. (2551). **การใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อส่งเสริมความสามารถในการปรับตัวทางสังคมของนักเรียนโรงเรียนกีฬาจังหวัดลำปาง**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการส่งเสริมสุขภาพบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- จันทร์ศม์ พลอินตา. (2550). **การใช้กิจกรรมกลุ่มเพื่อพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ ของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนบ้านออกกลาง จังหวัดเชียงใหม่**. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการศึกษาและการแนะแนว บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นงลักษณ์ เขียนงาม. (2538). **ผลของการฝึกทักษะการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่มีต่อความวิตกกังวลทางสังคมและความสามารถในการสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคลของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น**. วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร

- มหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาโรงเรียน บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พนม ลีมาเรีย. (ม.ป.ป.). **กลุ่มสัมพันธ์**. ภาควิชาการแนะแนวและจิตวิทยาการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พิสนุ พงศ์ศรี. (2550). **วิจัยทางการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : บริษัท พอเพอร์ตี จำกัด.
- พัชรีย์ สัมพันธ์อภัย. (2547). **ผลการใช้กลุ่มสัมพันธ์ที่มีต่อมนุษยสัมพันธ์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1**. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาจิตวิทยาการแนะแนว บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- วิภาภรณ์ บุญยงค์. (2559). **แนวทางการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ของนักศึกษาคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์**. วารสารราชชนครินทร์. 13(30), หน้า 27-35.
- รวิวรรณ พลบำรุง. (2557). **การพัฒนาชุดฝึกอบรมแบบกิจกรรมกลุ่มเพื่อเสริมสร้างความฉลาดทางอารมณ์ สำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-6**. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม. 34(5). หน้า 110-118.
- สุภาวดี เรื่องคณะ. (2543). **ผลการฝึกกิจกรรมกลุ่มที่มีต่อความสามารถในการสร้างสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 โรงเรียนบ้านอรุโณทัย อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่**. การศึกษาค้นคว้าแบบอิสระ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย เชียงใหม่.
- สุรางค์ โค้วตระกูล. (2541). **จิตวิทยาการศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Goleman, D. (1995). **Emotional Intelligence : What it can matter more than IQ?** New York : Bantam.